УДК 883 – 82. 091У

ХАРАКТЕРИ ДІЙОВИХ ОСІБ ДРАМАТУРГІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ В СИТУАЦІЇ ВИБОРУ

Семененко Л.М.

Проблема вивчення характерів і їх типології – не нова. Вона поставлена ще в найдавніші часи. Але проблема типів людських особистостей у драматургії, і, зокрема, в драматургії Лесі Українки, далеко не розв'язана.

Драматичні твори нашої геніальної співвітчизниці привертають увагу перш за все унікальністю характерів і ситуацій, у які ставляться дійові особи. Так, на подібні питання звертали увагу дослідники М. Жулинський [1], І. Качуровський [2], Л. Масенко [3] та ін.

Для виокремлення типу характеру у ситуації вибору визначимо, які риси характеру є домінуючими, типовими для персонажів драматургії Лесі Українки в ситуаціях вибору.

Головна дійова особа драми "Блакитна троянда" - Любов Гощинська. Вона відрізняється від свого оточення стійкими нахилами і переконаннями. Любов захоплена лицарськими часами, особливо платонічним коханням тих часів, "блакитною трояндою". Вона обирає саме таку "безконечну" любов – кохання Данте до Беатріче, кохання на відстані. Причини і наслідки всього цього героїня чітко усвідомлює: "Що ж робити тому, для кого нормальне щастя недоступне?" [4, 31] Хвороба (спадкове божевілля) не дає права на шлюб і сімейне щастя. Любов закохується в непересічну людину – талановитого письменника Ореста Груїча. "Блакитна троянда" Любові і Ореста стикається з нерозумінням оточення. Тому Любов не бачить іншого виходу для захисту й збереження свого кохання, ніж самогубство.

Маючи відмінні від оточення погляди на етику, мораль, естетику, Любов Гощинська не знаходить місця в житті і свідомо робить свій вибір – вона гине, але до кінця зберігає свої погляди, почуття, індивідуальність. Тобто, авторка помітно романтизує характер героїні так званою гегелевською "трагічною виною". Причини своєї трагедії героїня вбачає у самій собі, хоча письменниця бачить це явище значно ширше – в суспільному та філософському плані.

Міріам ("Одержима") теж незрозуміла своєму оточенню і не розуміє його сама. Авторка зосередила свою увагу на розкритті характеру Міріам. Письменниця наділяє її сильними почуттями і пристрастями. Її любов і віра не такі, як в інших – не сліпа, не релігійна, не фанатична. Саме такі почуття дають їй можливість бачити те, чого не бачать інші: Месія неспокійний, хоч і дає спокій іншим. Він пристрасно молиться, він "пасе думок отари незчисленні". Співчуття Месії приводять Міріам до бажання врятувати самого Месію – "від самотини, від страшної слави". Разом з тим героїня не хоче прийняти від Месії всього того, що він пропонує іншим: беззаперечного спокою, сліпої віри і покори. Заглиблюючись у внутрішній світ Міріам, Леся Українка показує свою героїню не тільки в роздумах та діалогах з Месією, а й у діях – у колізіях з його ворогами, з прихильниками та учнями. І тут виявляється, що Міріам не бачить між ними великої різниці: вороги не розуміють Месії, бояться його й ненавидять; прихильники "торгують" кров'ю, яку не можуть пролити за Месію, тобто теж далекі від розуміння його жертви. Учні сплять у той час, коли душа вчителя "смутна до смерті". Тобто, навіть у сподвижників Месія не знаходить підтримки.

Ніхто не розуміє самотності Месії, крім Міріам. Але й Месія не побачив сили духу Міріам, бо її жертва не проста – вона хоче пожертвувати собою заради того, хто жертвує собою заради всіх. На думку Месії ця жертва марна, оскільки він виконує свою місію. На думку ж Міріам – необхідна, оскільки він самотній і смутний. Леся Українка чи не вперше в світовій художній літературі, і саме в драматургії, ставить проблему: чи варте людство жертви Христа? Сутністю характеру Міріам стверджується думка про те, що людство варте жертви Месії, що воно не втратило до кінця розуму, совісті й сили духу, що воно ще може відродитися. Міріам загинула, але ця смерть була свідомим вибором, який засвідчив силу і незборимість її індивідуальності, віри особистості в совість людства.

В іншому драматичному творі – "Вавілонський полон" – теж зустрічаємося з необхідністю робити вибір між збереженням і втратою духу. Співця Елеазара засуджують одноплемінники за те, що він співає перед ворогами. Співець пояснює це тим, що він виявився нездатним до іншої роботи – тільки арфа послухалася його рук. Елеазар добре знає гірку ціну зароблено у ворогів хліба (і золота). А тому

митець відмовляється від нагород, запропонованих царем-завойовником; він дуже добре зрозумів, що до сердець ворогів не достукаються ні слова, ні пісні слави й горя його народу. Вороги в цьому творі цілком байдужі до душ завойованих, їм потрібна лише рабська сила. Елеазарові, незважаючи на прокльони одноплемінників, не байдужа доля свого народу. Він обирає свій шлях протесту: співає переможцям з Вавілону пісні про ті народи й держави, які чимось – багатством, майстерністю тощо, були кращі й вищі, ніж Вавілон. В останньому ж монолозі Елеазара спостерігаємо той вибір, який є для нього остаточним і засвідчує його віру в незламну силу свого народу, поки той не забуває про свої кайдани:

Терпіть кайдани-то несвітський сором,
забуть їх, не розбивши – гірший стид [4, 166].

Отже, для співця Елеазара вибір тісно пов'язаний зі свободою його народу, звільненням його від ганьби кайданів. Елеазар бачить своє завдання в тому, щоб не бути осторонь страждань свого народу, будити його, нагадувати про кайдани і про необхідність боротьби. Елеазар має сміливість протистояти прокльонам і відстоювати власні переконання.

Сутність сильного характеру продовжує свій вияв і у творі "На руїнах", головною героїнею якого є пророчиця Тірца. Там вона єдина, яка не втратила свого духу серед руїн полону. Тірца підтримує своїх одноплемінників, закликаючи їх до роботи, яка надасть змісту їхньому існуванню. Але вона дбає не лише про матеріальну незалежність від ворогів. Її устами проголошена думка про те, що новий час і нові умови життя вимагають нових пісень, а не тільки збереження старих святощів. Тірца хоче збудувати нове життя на місці старої руїни. Юрба, ніби для захисту свого спокою, виганяє Тірцу в пустелю, хоча справжня вина героїні полягає в намаганні підняти свій народ до справжнього життя від напіврабського існування. Тірца стоїть значно вище від юрби і вигнання сприймає не як особисту трагедію, а як трагедію свого народу:

Дух божий знайде сам мене в пустині,
а вам ще довгий шлях лежить до нього [4, 182].

Зовсім інший характер та інший вибір спостерігаємо у творі "Йоганна, жінка Хусова". Йоганна, головна героїня твору, сприйняла не тільки християнську віру, а й той спосіб життя, до якого закликав Месія. Але всі ці перипетії Леся Українка залишає поза часом і художнім простором свого твору. Її цікавлять не стільки події, скільки психологія жінки, що живе після спілкування з Месією. Ми зустрічаємося з Йоганною тоді, коли після смерті Месії вона повертається в дім чоловіка, який вважає, що вона заробила "прилюдно бути побитою камінням" [5, 176]. Йоганна намагається прилучити чоловіка до своєї віри, але марно. Страждання, які переживає Йоганна по смерті Месії, Леся Українка показує, подаючи послідовно – в її колізіях з чоловіком, його матір'ю та з рабинею, з "високородними гостями", тобто з усім її теперішнім оточенням. Це оточення настільки далеке від ідеалів християнства, в які вірить і глибоко шанує Йоганна, що лише глибина віри допомагає їй витримати сутички з дійсністю. Зовнішня покірливість Йоганни показана Лесею Українкою як наслідок віри й переконань, а не зречення. Слід, проте, зазначити, що ця покірливість дається героїні ціною великих душевних зусиль, які межують із зневірою:

Ой, господи! Чи довго сеї муки?
Учителю! На що мене покинув?
Коли ж те царство Боже? Де ж воно?
Чи доживе душа моя до нього? [5, 200]

Йоганна в творі зовсім самотня. Вона зробила свій вибір і намагається бути до кінця йому вірною. Проте вона зробила і перший крок до сумніву в своїй вірі, про що свідчать останні слова. Те, чого не могла порушити смерть учителя, починає руйнувати оточення Йоганни, якому байдужа і її віра, і її страждання. Йоганна відрізняється від Тірци, Елеазара і Міріам, які вголос захищають свої переконання і намагаються повести за собою інших, або хоч пробудити їхню думку. Йоганна ж страждає мовчки, вона– тільки мучениця.

Поглиблення конфлікту моралі й віри в душах своїх персонажів Леся Українка подає і в інших творах тематики раннього християнства – "Адвокат Мартіан" та "Руфін і Прісцілла".

Наділяючи адвоката Мартіана (з однойменного твору) вірою в учення Христа, а ще більшою силою – відчуттям громадянського обов'язку перед одновірцями, Леся Українка піддає дух цього персонажа важким випробуванням. Віра його заборонена, він змушений вести подвійне життя. Його діти не витримують подвійності у батьківському домі і покидають його – ні християнські, ні язичницькі боги не рятують його племінниці. Нерівні стосунки у Мартіана навіть з його однодумцями-християнами: ми спостерігаємо трагедію людини: в жертву вірі, якій Мартіан так віддано служить, принесено всі прояви людяності, стосунки з друзями, родинне щастя, свободу особистості. А натомість сформувався тільки фанатизм, що протистояв обов'язку.

Мартіан свідомо робить свій вибір – він виконує свій обов'язок. Це – сильна волею і духом обов'язку, але самотня особистість.

Персонажі драми "Руфін і Прісцілла" теж зазнають випробувань. Вони теж поставлені в незвичайні для них умови життя і шукають виходу. Прісцілла знаходить його в християнській вірі, а Руфін шукає порятунку в філософії. Прісцілла не може зректися своєї віри, а Руфін, попри всі намагання, не може її сприйняти. І в цьому "океані злочину й руїни" вони не можуть зректися свого шлюбу і свого кохання. Провівши їх через неминучість вибору, Леся Українка поставила цих персонажів перед юрбою, яка з насолодою спостерігає їхню страту. Суспільство, представлене юрбою в цирку, не бачить ні їхніх страждань, не сприймає ні їхніх жертв, ні сили їхнього духу, не втраченої навіть перед жахливим обличчям смерті. Руфін і Прісцілла свідомо зробили свій вибір, вони не бояться смерті, залишаючись особистостями навіть під час страти. У творі переконливо показано мотивацію цього вибору: Прісцілла обирає смерть, керуючись ученням Христа, яке вказує на необхідність страждань за віру; Руфін же йде на страту, будучи переконаним у тому, що, оскільки він не служить Римові, то ця страта є неминучою. Ще одна причина, спільна для обох – кохання, яке є основою їхніх стосунків. Тому вони не протестують і не борються за своє життя, як, наприклад, раб Нартал, який воліє загинути з мечем у руках, ніж бути пасивним. Руфін і Прісцілла стоять ближче до Йоганни, ніж до Тірци, Елеазара й Міріам.

Неофіт-раб ("В катакомбах") теж звертається до християн у пошуках істини. Поспілкувавшись з представниками цієї віри, він швидко розчаровується в її сутності, тому що, як і сучасне йому суспільство, так і християнство передбачає наявність панів і рабів, хоч не людських, так божих. Неофіт усвідомлює весь жах свого рабського життя і не може зрозуміти провідної догми християнства:

Хто терпить все в покорі, той щасливий [5, 246].

Поза розумінням Неофіта виявляється стан, при якому треба слугувати "слугам слуг", він шукає місця в житті для тих, що "в думці вільні, а в житті раби" [5, 256].

Вчення христове не дає відповіді на жодне з Неофітових питань. Його послідовники не мають волі, всі "раби божі", а Неофіт чітко проголошує свою мету, до якої ішов нелегким шляхом:

...нікому з них не буду я рабом,
доволі з мене рабства на сім світі! [5, 261]

На відміну від Міріам, яка, побачивши в Месії сильну особистість, незрозумілу для оточення, жертвує собою заради нього, Неофіт-раб натомість проголошує:

…своєї крові я не дам ні краплі
за кров Христову [5, 261].

Ніхто з цілої християнської громади, як показано в творі, не зрозумів переконань і мети пошуків Неофіта-раба. Лише одна жінка – Анціллодея – прониклася співчуттям до деяких страждань його душі. Неофіт-раб самотній у своїх пошуках, але у творі є згадка про тих, до кого він піде – повстанців, які борються проти рабства. Отже, Неофіт прагне стати на шлях боротьби за свої переконання – це його свідомий вибір. Неофіт-раб є діяльною, цільною особистістю.

Іншу дилему змушений вирішувати Антей ("Оргія"). Він – громадянин Еллади, уславлений співець. Антей засудив тих митців, що продалися Риму, сам же задовольняється тією славою, яку має вдома, хоча й є надзвичайно талановитим співцем. Поставлений перед вибором зрадити переконанням чи втратити свою честь, Антей, на перший погляд, видається морально зломленим – він все-таки йде на оргію ворога грецької і прихильника римської культури Мецената. Але на цій оргії він знову виявляє силу духу і непохитність переконань, даючи гідну відповідь Меценатові та його гостям, захищаючи батьківщину та закликаючи до боротьби за неї. Антей гине, але залишається до кінця вірним своєму покликанню, яке бачить у своїй вірності співця батьківщині. Антей самотній у житті та виборі – організацію його однодумців знищено Римом, друзі та дружина зраджують. Проте Антей знаходить моральну підтримку в сестрі і матері; він і сам залишається сильним.

Своїй батьківщині хоче допомогти й Кассандра з однойменної драматичної поеми. У листі до Ольги Кобилянської від 27.03.1903 Леся Українка писала про свою героїню: "Вона каже правду, але не так, як треба людям; вона знає, що так їй ніхто не повірить, але інакше казати не вміє; вона знає, що спів її ніхто не прийме, але не може мовчати, бо душа її і слово не дається під ярмо". Кассандра самотньо протистоїть своєму оточенню, залишаючись незрозумілою. Єдиний раз піддається Кассандра, і то власним почуттям, – коли не піднімає меча на ворога. Леся Українка мотивує цей вчинок Кассандри, але мотивація не робить його однозначним. З одного боку, в цьому епізоді висловлена думка про те, що слово, тим більше віще, повинно підкреслюватись ділом; вбивством полоненого Кассандра довела б свою правду, істинність свого пророцтва. З іншого боку, цей полонений щойно розповів, що недавно "насмів

обороняти бранця" [5, 75], яким був наречений Кассандри Долон. Може, тому й опустила меч Кассандра, що почуття любові й милосердя переважило над почуттям обов'язку.

Незважаючи на спалах почуттів, Кассандра залишається єдиною, хто не піддався обману. Вона сама вартує в храмі, у той час, коли вартові їдять чи справді сплять, і самотньо звучить її заклик:

Не спи, стороже! [5, 81]

Поглиблюючи акцент на самотності Кассандри, Леся Українка показує, що й загине героїня на чужині, а не в рідній Трої. Такі умови лише підсилюють труднощі морального вибору Кассандри, адже інші жінки Трої змирились з її загибеллю і живуть тепер серед греків. Кассандра змушена спиратись тільки на власні сили, на своє бачення правди і почуття обов'язку. Вона свідомо робить вибір і йде назустріч власній смерті – єдиній смерті, яку вона могла б відвернути. Вибір почуття перед обов'язком призвів до вибору смерті перед життям з провиною щодо народу.

З інших мотивів діє Долорес ("Камінний господар"). Через своє кохання вона порушує етичні норми, прийняті в її суспільстві. Вона заручена з Дон Жуаном без найменшої надії на одруження (на відміну від існуючих традицій). Вона рятує життя пораненому нареченому, лікує його рани, навідуючи його в печері, де він переховується, – знову не так, як прийнято. Вона власним тілом купує для коханого можливість повернутися до суспільства, до його найвищого кола (нечуване порушення норм). Навіть до монастиря Долорес іде не для порятунку власної душі, а для молитв за спасіння душі Дон Жуана. Інші персонажі цього твору – Донна Анна, Дон Жуан, Командор – теж порушують моральні та етичні норми. Але всі вони прагнуть при цьому чогось для себе (влади, стану в суспільстві тощо). Долорес же знаходить щастя в жертві, вона діє так, як підказують їй почуття і власне сумління, тому, за словами самої Лесі Українки, "над нею ніщо камінне не має влади"(лист до Ольги Кобилянської від 27.03.1913 р.) Долорес протистоїть усім іншим персонажам твору. Сміється з її поглядів Донна Анна, "Се тінь моя", – говорить про неї Дон Жуан. А проте, одна Долорес зберігає душевну чистоту перед тими умовами, де на колінах стоїть Донна Анна і втрачає себе Дон Жуан. Долорес свідомо робить свій вибір, вона обирає шлях самопожертви заради коханого, нехтуючи всіма умовностями і традиціями суспільства.

Героїня "Лісової пісні" Мавка теж виступає проти свого оточення. Нелюдська, міфічна істота потрапляє від свого лісу до світу людей. Краса людського мистецтва й скарби людської душі є тим джерелом, в якому Мавка знаходить кохання, на відміну від почуттів, які вона зустрічала в лісі. Наділивши свою героїню почуттям кохання, Леся Українка, акцентуючи на природній сутності Мавки, надає їй духовних сил, не притаманних ні природному, ні людському оточенню. Зобразивши свою героїню в умовах, що вимагали від характеру найвищого напруження душевних сил та складного вибору, авторка переконливо показала, що героїня зберігає свої кращі якості – благородство, прагнення до краси й високого. Мавка повертає Лукашеві людську подобу, повертаючись для цього із забуття. Вона ненавидить Килину, яка розлучила її з коханим, але боронить її хату від злиднів. Зрештою, вона намагається втішати Лукаша тоді, коли той, усвідомлюючи весь жах скоєного, остаточно зневіряється в необхідності життя. Мавка стверджує. що саме Лукаш дав їй можливість здобути душу:

...ти душу дав мені, як гострий ніж
дає вербовій тихій гілці голос [6, 292].

Мавка, вибираючи між природним та людським світом, робить свій вибір на користь людей, проголошуючи в останньому монолозі своє намагання присвятити подальше життя саме людям.

Але як персонаж твору Мавка самотня. Від світу природи вона віддалилася, світ людей не сприймає її з належною повнотою. На неї чекають втрати в будь-якому з цих світів. Коханий зраджує її; дядько Лев, єдиний, хто здатен її зрозуміти, помирає; Лукашева мати і Килина бачать у ній лише якусь "задрипанку". Але Мавка залишається вірною "тому, що не вмирає". Сутність її особистості зберігається і в новому житті.

Між характерами і долями персонажів драматичних творів "У пущі" та "Бояриня" можна помітити типологічну спільність, попри те, що події відбуваються в різних часово-просторових рамках, а характери – один – талановитий митець, а інша – звичайна жінка. Обоє опиняються на чужині, де стикаються з нерозумінням і неприйняттям оточення. Від Річарда ("У пущі") вимагається або зречення, або прагматичне використання його таланту скульптора. Від Оксани ("Бояриня") – сліпе підкорення умовам життя, традиціям і звичаям чужої для неї країни. Річарда, як і Оксану, мучать сумніви в доцільності такого життя. Обоє прагнуть протесту, але не мають для нього сил. Оксана не може повернутися на батьківщину від сорому за бездіяльність – Річард Айрон не може поїхати до Італії, країни своєї юності й розквіту таланту, від сорому за згублений талант. Обох авторка залишає перед обличчям смерті. Обоє мають людей, яким передають свій духовний заповіт, що засвідчує розуміння ними свого життя і неможливості в ньому реалізуватися. Зрештою, обоє самотні, їх не розуміють найближчі люди: Річарда проклинає мати, а почуттів Оксани не розуміє той, хто її кохає.

Але обидва персонажі, не маючи змоги зберегти силу духу і власну особистість, намагаються все-таки передати цю силу іншим, отже не зневірюються.

Прослідкувавши за думками і діями головних персонажів драматургії Лесі Українки в ситуації вибору, ми виявили такі найважливіші сторони, дії та риси характерів:

1. Кожен з персонажів є яскравою індивідуальністю з чіткими поглядами та переконаннями.

2. Погляди й переконання головних діючих осіб перебувають у протиріччі з тими ж цінностями рідних, близьких, суспільства, юрби. Ці персонажі завжди порушують моральні, етичні та інші норми суспільства, в якому живуть, і тому опиняються в повній чи частковій ізоляції – фізичній чи духовній. Це пов'язано з тим, що суспільство, юрба і т. ін. найчастіше не здатні зрозуміти й оцінити ті цінності, які властиві головним діючим особам.

3. У ситуації вибору персонажі поводяться по-різному. Більшість з них надає перевагу фізичній загибелі перед духовною, вони зберігають сутність свого "Я" саме ціною фізичної загибелі. Ті ж, хто обирає життя, жертвують своїми ідеалами й переконаннями на догоду фізичному існуванню.

4. У драматургії Лесі Українки характери намагаються передати іншим сутність своїх духовних шукань, власні переконання й погляди на життя, свої цінності. Таким способом утверджується вічність і спадкоємність людського духу.

5. Більшість персонажів драм письменниці роблять свій вибір, виходячи з високих моральних, естетичних і філософських цінностей, які ставлять їх значно вище, ніж того вимагає їхнє оточення. Кожен з персонажів є складною особистістю, незалежно від того, чи виступає він жертвою, чи творцем обставин.

6. Незважаючи на те, що серед персонажів драматургії Лесі Українки майже немає її формальних сучасників, авторка намагається надати персонажам сучасного її епосі звучання, використати їх як значущі символи актуальних загальнолюдських цінностей.

Отже, ситуація вибору, пропонована у драматургії Лесі Українки, вимагає від персонажів вияву певних ознак, рис, що повторюються у різних творах: найвищого напруження фізичних і душевних сил, волевиявлення, збереження сутності особистості, передачі духовного заповіту, відстоювання високих цінностей. Саме ці риси слід вважати типовими для характеру в ситуації вибору у драматургії Лесі Українки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жулинський М. "Як розбудити розум, що заснув?" Леся Українка як уособлення громадянського обов'язку//Літературна Україна.-1996.- 28 березня. – С. 5.
2. Качуровський І. Завуальована молитва?.. //Слово і час. – 1993. – N 4. – С. 48-53.
3. Масенко Л. Анатомія національного поневолення//Кур'єр Кривбасу.- 1996. – N 55-56. – С. 44-47.
4. Українка Леся. Зібрання творів: У 12 т. – Т. 3. – К.: Наукова думка, 1976. – 398 с.
5. Українка Леся. Зібрання творів: У 12 т. – Т. 4. – К.: Наукова думка, 1976. – 352 с.
6. Українка Леся. Зібрання творів: У 12 т. – Т. 5. – К.: Наукова думка, 1976. – 336 с.